

ТАРЖИМОН ТАЙЁРЛАШНИНГ МЕТОДИК АСОСЛАРИ

проф. И.М.Тухтасинов

(Самарқанд давлат чет тиллар институти ректори)

Таржимон тайёрлашда таржима услуб ва усуллари ўқитишнинг ўзига хосликлари, бўлажак таржимонларнинг касбий компетенциясини ривожлантиришда оғзаки таржимонлик имкониятлари ҳамда лингвист-таржимон касбий компетенциясини ривожлантириш шарҳланди. Таржимага оид амалиётлар таҳлилида таржима усуллари таржима услубларидан фарқлаш мақсадга мувофиқдир. Усул – қўйилган мақсадга эришишнинг асосий йўли бўлиб, қилинадиган ҳаракатларнинг мавжуд қонунларини ақс эттиради. Бир тилдан бошқа тилга ўтишнинг иккита усули бор: биринчиси бир тилга мансуб сўз ёки белгидан бошқа тилга мансуб сўз ёки белгига тўғридан-тўғри ўтиш, иккинчиси эса айланма йўл орқали – аввал бир тилга мансуб белгидан мўлжалдаги ёки предметли вазиятга ва фақат шундан кейин ўгириладиган тилга мансуб белгига ўтишдир. Илмий манбаларда таржиманинг бу икки усулидан биринчиси белгили, иккинчиси эса маъноли деб номланади. Метод ёки бошқача айтганда, таржима услуби, одатда, хусусий масалани ҳал қилади, яъни таржима жараёнида юзага келадиган қийинчиликларни енгиб ўтишга ёрдам беради. Таржима услублари, ўз навбатида, яна икки гуруҳга бўлинади: 1) таржима мутаносибликлари; 2) таржима тузилишининг ўзгариши. Таржимани аслият билан таққослаш шуни кўрсатадики, ўгириш жараёнида аслият тилнинг муайян бирликлари маъноси ўгирилаётган тилнинг бир хил бирликлари ёрдамида узатилади (масалан: уй - house, хона - room, tree - дарахт). Тил бирликлари нисбатан барқарор маънога эга. Шунинг учун тиллардаги (бизнинг ҳолатда ҳинд-европа тил оиласига мансуб тилларда) бир хил предметли ҳолатлар ўхшаш синтактик конструкциялар ёрдамида таржима қилинади. Бир тилдан бошқа тилга таржима қилиш жараёнида юзага келадиган қийинчиликлар ҳамда таржимада

тилнинг «руҳияти» йўқолиши, кўпинча, поэтик асарларни таржима қилишда кузатилади. Уларнинг барчаси методологик жиҳатдан нотўғри, чунки исботлашни тилга татбиқ этиб бўлмайди ҳамда киришда берилаётган ва чиқишда олинаётган ахборотлар турли қатлам ва кўламга тегишли бўлгани учун хулосаларнинг тўғрилигига қўйиладиган энг оддий мантикий коидаларга тўғри келмайди. Масалан, немис тилида артиклнинг мавжудлиги немисларнинг нарса-ҳодисаларни 21 жинсига алоқадор қандайдир белгиларига қараб қабул қилади, деган хулосани бермайди. Худди шу каби эргатив қурилишга эга бўлган абхаз тилида сўзлашувчилар иш-ҳаракатнинг субъект ва объектини фарқлай олишга қодир эмас, деган хулосанинг келиб чиқиши ҳам мантикқа зиддир. Ўзбекча «кўл», русча «рука» сўзларининг инглиз тилида «hand», «arm» сўзлари билан, ўзбек тилидаги «каптар» ва «мусича» сўзларининг немис тилида битта «taube» сўзи билан берилиши немисларнинг каптар ва мусича каби турлича бўлган икки қушни бири-биридан ажрата олмайди, деган хулосага олиб келмаслиги керак. Чунки ўзбеклар каптар ва мусичанинг фарқига қандай етса, немислар ҳам худди шундай етади. Ўзбек тилидаги «билмоқ» сўзи немис тилида «wissen», «kennen» феъллари билан берилиши немисларнинг ўзбекларга қараганда кўпроқ билишини ёки бўлмаса билишнинг турли хилларини англашларини кўрсатади, деб бўлмайди. Инглиз тилидаги «lunch» сўзи ўзбек тилига «шунчаки нонушта», «иккинчи нонушта», «ўнбирлик», «енгил тушлик» каби тасвирий воситалар билан таржима қилиниши эса ўзбекларнинг бу тушунчани ўз ақлига сиғдира олмаганлигини кўрсатмайди. Икки ёки ундан ортиқ тилдаги сўзларнинг айрим маъноларини типологик жиҳатдан солиштирганда ва маъноларнинг мос тушмаслик ҳолатлари кузатилганда, тилшунослар томонидан «турли тилда сўзлашувчи халқларнинг тушунча аппарати турличадир», деган хулоса чиқарилади.

Тил бирликлари семантик мазмунининг миллий ўзига хослиги сўз бирикмаси, гап ва матн таркибидаги мураккаб семантик мажмуаларнинг пайдо бўлиш имкониятини инкор этмайди, лекин бу мажмуалар ифода этган

маъно кўламига кўра турли тилларда бир-бирига ўхшаш бўлиши ҳам мумкин. Инъикос тушунчаси шаклининг объективлиги туфайли тил семантик томонининг миллий ўзига хослиги билиш жараённинг субъектив унсури манба бўла олмайди¹.

Аммо тил семантикасининг миллий ўзига хослиги намоён бўлишининг яна бир томони борки, у тил тараққиёти жараёнида товуш шаклини танлашдаги мотивациянинг ўзига хослиги билан алоқадор бўлиб, унинг натижасида ҳатто ўхшаш маъно гуруҳларида ҳам «ички форма» турли чегараларни ҳосил қилади, турли фарқловчи белгилар эса мотивацияланаётган маънони характерлаб беради. Товуш таркибининг турли тилларда бир хил бўлиб қолиши фарқларнинг турли йўналишда бўлганлиги ва бу ташқи ўхшашлик «қўшимча миллий ўзига хос маъно» ҳосил қилинаётганлигидан далолат беради. Масалан, инглиз тилидаги «head» – кеманинг олдинги қисми – бурин; «head» – михнинг қалпоғи; «head» – сутнинг устки қисми, қаймоғи. Бу маънолардаги субъектив хусусият денотатнинг ўзини ифодалашга тааллуқли эмас. Барча ҳолатларда мос келувчи жисмоний ҳодиса ўзининг белгиларидан бирининг белгиси билан 12 Кубрякова Е. С. Язык и знание. – М, 2006. – 650 с. 22 аниқланади. Бу белгини танлаш эса инглиз ёки ўзбек тилининг ўзига хос хусусиятларига боғлиқ бўлади². Тилнинг этимология билан узвий боғлиқ бўлган миллий ва субъектив омиллари «барча тилларда белгиланаётган ва белгилаётган унсурлар ўртасида муносабат бир хил бўлади ва бунинг натижасида предметнинг образи тўғри берилади», - деган бош фикрни инкор қила олмайди. Шундай қилиб, дунёнинг концептуал моделига сезги орқали олинган билимни қўшимча унсурлар сифатида киритишга қаршиликсиз бўлганидек, тилда сезгига алоқадор ахборот тилдаги рационал унсурларга дунёнинг концептуал модели ва дунёнинг лисоний моделига қўшимча қилинади деган фикрга қўшилиб бўлмаслиги бу ягона гносеологик моҳият касб этади. Оғзаки (синхрон) таржима қилиш учун таржимоннинг

¹ Кубрякова Е. С. Язык и знание. – М, 2006. – 650 с

² Махмудов Н. Тил. – Тошкент: Фан, 2006. – 48 б.

професионал компетенцияси (билим, малака ва кўникмалар йиғиндиси) куйидаги таркибий қисмлардан иборат бўлиши лозим³: - тил компетенцияси (аслият ва таржима тилларини билиш); - коммуникатив компетенция; - таржима компетенция (таржима қилиш малакаси); - техник компетенцияси (ахборот билан ишлаш малакаси); - шахсий фазилатлар (хотирани ривожлантириш) (2-жадвалга қаранг): Ўқитишнинг асосий босқичида оғзаки таржима билан боғлиқ фаол комплекс тренингида хотира тренинги, тилдан тилга ўтиш тренинги, суръат тренинги, лексика устида ишлаш, трансформация тренинглари амалга оширилади. Ўқитишда фойдаланиладиган машқларни танлаш кўникма ва маҳорат сирларини шакллантириш зарурати билан боғлиқлигини тақозо қилади. Улардан энг муҳимлари куйидагилардир: - тинглаш кўникмаси; - мнемотехника кўникмаси; - трансформациялаш кўникмаси; - тилдан тилга ўтиш кўникмаси; - нутқий механизмларни бошқариш кўникмаси; - оғзаки нутқ техникаси кўникмаси; - таржима суръати; - таржима учун мўлжалланган матнни тинглаш кўникмаси. Компетенциялар илмий соҳадаги назарий билимлар, аниқ касбий вазиятларда билимлардан фойдаланиш бўйича амалий тажриба, шахсинг қадрият билан боғлиқ жиҳатларини ўз ичига олади.

Хулоса қилиб айтганда, таржима жараёни аслият матнидан ўгирилаётган матнга ўтишга ёрдам берадиган аниқ операциялар тизимидан фойдаланишни талаб этади. Бу жараёнда таржима усуллари ва таржима услублари таржима сифатини таъминловчи восита сифатида юзага чиқади. Таржима жараёнида юзага келадиган қийинчиликлар таржима услуги орқали таржима мутаносибликлари ва таржима тузилишининг ўзгаришлари каби кўринишларда намоён бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Кубрякова Е. С. Язык и знание. – М, 2006. – 650 с
2. Махмудов Н. Тил. – Тошкент: Фан, 2006. – 48 б.

³ Аликина Е. В., Швецова Ю. О. Формирование экстралингвистической компетентности будущих устных переводчиков // Современные проблемы науки и образования. 2012. № 2. Электронный ресурс: <http://www.scienceeducation.ru/102-6037>. Дата обращения: 5.05.2018.

3. Аликина Е. В., Швецова Ю. О. Формирование экстралингвистической компетентности будущих устных переводчиков // Современные проблемы науки и образования. 2012. № 2.
4. Электронный ресурс: <http://www.scienceeducation.ru/102-6037>. Дата обращения: 5.05.2018.